

واکاوی نشانه‌های آیین مهر در نقوش آثار سنگی تمدن باستانی جیرفت ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد^۱

سودابه صفری سنجانی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۴/۲۷

مهناز محمدزاده میانجی^۳

تاریخ تصویب: ۱۳۹۶/۰۱/۱۶

چکیده

در ژانویه ۲۰۰۱ میلادی، سیلی در استان کرمان، شهر باستانی جیرفت متعلق به ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد را آشکار کرد و در آن، گنجینه‌ای از اشیاء با حکاکی‌های ممتاز کشف شد. با توجه به ناشناخته ماندن این تمدن باستانی و اهمیت آن، نقش‌مایه‌های به جامانده از این تمدن، تنها منابع قابل دسترس هستند که مطالعه آن‌ها، می‌تواند اطلاعات ارزشمندی درباره عقاید، آداب و رسوم و ... از این تمدن در اختیار بگذارد. هدف از این مقاله، شناسایی عقاید تمدن جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد است. به نظر می‌رسد، نشانه‌هایی از آیین میترا در نقوش آثار تمدن جیرفت وجود دارد. بررسی وجود نشانه‌های آیین مهر در نقوش تمدن باستانی جیرفت، مساله اساسی این پژوهش است. در این مقاله، ابتدا موقعیت جغرافیایی و تاریخی تمدن جیرفت و سپس طبقه‌بندی آثار برجای مانده جیرفت بیان شده است و پس از آن، ضمن معرفی آیین مهر و نشانه‌های آن، ارتباط نقوش تمدن جیرفت با آیین مهر بررسی شده است. در این راستا، به مقایسه نشانه‌های آیین مهر و نقوش مهرکده‌های باستانی با نقوش ظروف سنگ صابونی تمدن جیرفت پرداخته شده است. در این مطالعه، شباهت‌های زیادی بین نشانه‌های آیین مهر و نقوش مهرکده‌ها با نقوش باستانی تمدن جیرفت دیده می‌شود. با توجه به نتایج حاصل از این تحقیق، محتمل است که دین تمدن جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش قبل از میلاد، مهرپرستی و آیین میترا باشد. روش تحقیق در این پژوهش، کتابخانه‌ای است.

واژه‌های کلیدی: تمدن جیرفت، ظروف سنگ صابونی، میترائیسم،^۱ مهرکده

1. DOI: 10.22051/jjh.2017.10863.1137

این مقاله مستخرج از پایان‌نامه‌ی کارشناسی سودابه صفری سنجانی، تحت عنوان: بررسی نقش مایه‌های جیرفت است.

۲. کارشناس ارشد نقاشی دانشگاه سوره، تهران، ایران، نویسنده مسئول. iran_honar@yahoo.com

۳. مربی گروه صنایع دستی دانشگاه الزهراء(س)، تهران، ایران. M.Mianji@alzahra.ac.ir

مقدمه

مدت مدیدی است که آغاز تمدن بشری را در امتداد رودخانه‌های دجله و فرات در بین‌النهرین می‌دانند. اما وقوع سیلی در سال ۱۳۸۰ شمسی در جنوب شرق ایران و شهر باستانی جیرفت، تاریخ را به گونه‌ای دیگر رقم زد. به وسیله این سیل، ظروف زیبایی در گورستان مطوط آباد در حاشیه هلیل‌رود واقع در ۳۰ کیلومتری جنوب شهر جیرفت کشف شد. سپس یوسف مجیدزاده و دیگر باستان‌شناسان حفاری‌ها را آغاز کردند که به کشف آثار، خط و سازه‌های عظیمی انجامید و پرده از راز تمدنی مدفون شده، برداشته شد؛ و توجه جهانیان به این سو از سرزمین ایران جلب شد. پس از آن، مقاله‌هایی نیز در این مورد نوشته شد که البته، تعداد آن‌ها اندک است و در مورد این تمدن هنوز ناشناخته‌های زیادی وجود دارد.

کشفیات انجام شده در محوطه باستانی هلیل‌رود، نشان از تمدنی عظیم دارد؛ شناخت چنین تمدنی تنها از طریق بررسی آثار باستانی برجای مانده از آن، امکان‌پذیر است. نقوش و نمادهای به کار رفته در آثار بر جای مانده از تمدن جیرفت «علاوه بر جنبه تزئینی، نماد و نشانه‌ای از باورها، اعتقادات، اسطوره‌های مردم و رویدادهای تاریخی و طبیعی آن دوران هستند (جانبازی، ۱۳۹۴: ۶۰). در مقاله حاضر، تلاش شده است به بررسی ریشه‌های آیینی نقوش آثار تمدن جیرفت برای آشکار نمودن باورهای مردم آن روزگار پرداخته شود. بنابراین، هدف از این مقاله، کشف و شناسایی عقاید تمدن جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد از طریق مطالعه نقوش برجای مانده این تمدن است. به نظر می‌رسد، در نقوش تمدن جیرفت، نشانه‌هایی از آیین میترا وجود دارد.

مهرپرستی یا میترائیسم، آیین پرستش مهر است که در آسیای صغیر شکل خاص و سری به خود گرفت و از آن‌جا، به روم و اروپا رفت. این دین، پس از مدتی که رقیب سرسخت مسیحیت بود، سرانجام با پیروزی قطعی مسیحیت در اواخر قرن ۴ میلادی، از میان رفت. مهر خدای روشنی بوده است و از پیمان‌ها و مردم وفادار به پیمان‌ها حمایت می‌کرده است (ورمازن، ۱۳۷۵: ۵-۶). مهر یا میترا، خدای مهمی در بسیاری از کشورهای مختلف در ادوار گوناگون بوده است. پرستش او در غرب تا شمال انگلستان و در شرق تا هند گسترش داشته است. مهر از هزاران سال پیش پرستیده می‌شد و او کسی است

که نظم و راستی را حفظ می‌کند (هینلز، ۱۳۸۳: ۲۱۶). برخی نشانه‌های مهری و نقوش مربوط به آیین مهر، دارای اشتراکات و شباهت‌های قابل توجهی با نقوش نو یافته جیرفت هستند. واکاوی نشانه‌های آیین مهر در نقوش ظروف سنگی تمدن باستانی جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد، مساله اصلی این پژوهش است. این نوشتار، پس از مطالعه موقعیت جغرافیایی جیرفت، موقعیت تاریخی جیرفت را بیان کرده است. و ضمن دسته‌بندی آثار براساس جنس، به طبقه‌بندی آثار بر اساس شکل و کاربرد آن‌ها پرداخته است. تمدن جیرفت، شامل آثار و اشیای فلزی، سنگ صابونی و سفالی می‌شود که در این پژوهش نقوش آثار سنگ صابونی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. پس از این دسته‌بندی، به معرفی آیین مهر و نشانه‌های آیین میترا پرداخته شده است. سپس به مقایسه نقوش ظروف سنگ صابونی جیرفت (۵۰۰۰ ق.م.) با نشانه‌های مهری و نقوش مهرکده‌ها پرداخته است. نتایج حاصل از این پژوهش، حاکی از آن است که، نشانه‌های مهری در نقوش ظروف جیرفت وجود دارد.

در این مقاله، از تحقیقات کتابخانه‌ای استفاده شده است. پرسش پژوهش در این مقاله بدین صورت است: آیا ارتباطی بین نقوش جیرفت و آیین میترا وجود دارد؟ و فرضیه‌ای که برای این پرسش در نظر گرفته شده است به این ترتیب است: به نظر می‌رسد، نشانه‌های آیین میترا در نقوش جیرفت وجود دارد.

پیشینه پژوهش

پس از کشف تمدن هفت هزار ساله جیرفت محققان به تحقیقاتی در زمینه نقوش این تمدن باستانی پرداختند. کتاب «جیرفت کهن‌ترین تمدن شرق» نوشته یوسف مجیدزاده (۱۳۸۲)، از این نمونه است. نمونه مقاله‌هایی که در مورد تمدن باستانی جیرفت انجام شده شامل این موارد است: «بررسی نقوش جانوری و جانوران ترکیبی در آثار سنگی تمدن جیرفت» نوشته زهرا حسین آبادی (۱۳۹۵)؛ «تمدن آرتا» نوشته سمیه شادجو (۱۳۸۶)؛ «آیکونوگرافی نماد پلنگ و مار در آثار جیرفت (هزاره سوم قبل از میلاد)» نوشته جلال‌الدین رفیع فر و مهران ملک (۱۳۹۲)؛ «بررسی نقوش حیوانی در آثار تمدن جیرفت» نوشته فاطمه جانبازی (۱۳۹۴)؛ «نگاهی به نو یافته‌های باستان‌شناسی جیرفت» نوشته مهدی رازانی و سید محمدامین ایمانی و عباس عابد اصفهانی (۱۳۸۸)؛ «نگاهی به محتوای اسطوره‌های انگاره‌های درخت در

تمدن جیرفت» نوشته محمد صادق بصیری و محمد رضا صرفی (۱۳۸۴)؛ «نسبت نقش‌مایه‌های نویافته جیرفت با نمونه‌هایی از اسطوره‌های ایرانی» نوشته زهرا آقا عباسی (۱۳۸۸)؛ «فرادهش‌های جیرفتی پرسش از نویافته‌های هنری حاشیه هلیل رود» نوشته حبیب درخشانی (۱۳۸۶)؛ «نگاهی به نقوش بازمانده از جیرفت» نوشته ژان پروو (۱۳۸۶). نمونه پایان‌نامه‌های کار شده در زمینه تمدن جیرفت، شامل این موارد است: «بررسی شیوه انتزاع نقوش تمدن جیرفت و استفاده از آن‌ها در طراحی و ساخت زیورآلات» نوشته گل آرا حبیبیان (۱۳۹۲)؛ «بررسی‌های آرکئومتریکی سنگ‌های سیاه تمدن جیرفت» نوشته مهدی رازانی (۱۳۸۸)؛ «بررسی نقوش سفالینه‌های بر جای مانده از تمدن هلیل رود (جیرفت)» نوشته حلیمه احمد یوسفی (۱۳۹۲)؛ «مطالعه موتیف مار در تمدن جیرفت (هلیل رود) با رویکرد نشانه-اسطوره شناسی» نوشته خاطره میر مطهر (۱۳۹۲)؛ «بررسی نقوش انسانی و انسان نما در باز یافته‌های سنگی جیرفت به لحاظ شکل و محتوا» نوشته سمیه هاشمی (۱۳۹۲)؛ «مطالعه تطبیقی اسطوره ارباب حیوانات در هنر فلزکاری لرستان و ظروف سنگی جیرفت» نوشته سمیه شمس آبادی (۱۳۹۰)؛ «بررسی تطبیقی نقوش انسانی و حیوانی تمدن‌های جیرفت و سومر باستان» نوشته مریم بوستانی (۱۳۹۰)؛ «خوانش تصویری نمادهای انسان و گاو در آثار جیرفت و مارلیک» نوشته مریم رزقی راد (۱۳۹۴)؛ «نمادهای اساطیری در یافته‌های باستانی جیرفت» نوشته فرزانه صادقیان (۱۳۸۹)؛ «مطالعه تطبیقی تمدن جیرفت (حوزه هلیل رود) و بین‌النهرین با تاکید بر نقش مایه‌ها» نوشته سمیه شادجو (۱۳۸۶). این مطالعات کمک زیادی به شناسایی تمدن باستانی جیرفت کرده است، با این وجود، در هیچ یک از این پژوهش‌ها به واکاوی نشانه‌های آیین مهر در نقوش تمدن جیرفت، پرداخته نشده است.

روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش، کتابخانه‌ای است.

موقعیت جغرافیایی جیرفت

جیرفت از شهرستان‌های استان کرمان است که، در جنوب استان کرمان در فاصله ۲۳۴ کیلومتری شهر کرمان قرار دارد و از شمال شرقی به بم و از مغرب به بافت و از جنوب به کهنوج و از شرق به استان

سیستان و بلوچستان محدود می‌شود و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۱۰۰ متر است. شهرستان جیرفت به دو ناحیه کوهستانی و پست جلگه‌ای تقسیم می‌شود. ناحیه کوهستانی در شمال جیرفت شامل مناطق جبال بارز، ساردوئیه، اسفندقه و بحر آسمان است و ناحیه پست جلگه‌ای شامل اراضی حاصلخیز جنوبی است. آب و هوای جیرفت در نواحی جلگه‌ای، گرم و نسبتاً مرطوب و در مناطق مرتفع، معتدل و کوهستانی است. مهمترین رود جیرفت هلیل رود است که از ارتفاعات غربی سرچشمه می‌گیرد و پس از مشروب کردن اراضی مسیر خود به باتلاق جازموریان می‌ریزد (شادجو، ۱۳۸۶: ۱۷۱).

موقعیت تاریخی جیرفت

کشف تمدن جیرفت، باعث بر هم زدن و زیر سؤال بردن اصول ثابت شده و معلومات بشری تا به اکنون شد.

یافته‌های باستان‌شناسان نشان می‌دهد که تمدن جیرفت، به هفت هزار سال پیش برمی‌گردد و کهن‌تر از تمدن‌های بین‌النهرین است (جعفری، ۱۳۸۷: ۱۳). آثار پراکنده به دست آمده از دوران پارینه‌سنگی، نوسنگی و شهرنشینی، عصر مفرغ و آهن و دوران تاریخی و اسلامی، این نکته را تأیید می‌کند که جیرفت، در طول تاریخ یکی از مراکز مهم زیست محیطی ایران و جهان به شمار می‌آمده است. این منطقه به سان یک گذرگاه و راهروی طبیعی بین هند و بین‌النهرین بوده و از جنوب با دریا ارتباط داشته است. اهمیت این حوزه، همچون تمدن‌های بین‌النهرین، هاراپا و موهنجوداروی هند و تمدن‌های آسیای میانه است که شباهت فرهنگی بسیاری با هم دارند (چوبک، ۱۳۸۲: ۱۵۴).

دسته بندی آثار براساس جنس آن‌ها: ۱. اشیای فلزی؛ ۲. اشیای سنگی؛ ۳. اشیای سفالی.

طبقه بندی آثار جیرفت بر اساس شکل و کاربرد:

۱. پیکره؛ ۲. ظروف؛ ۳. کتیبه و مهرهای استوانه‌ای؛ ۴. مهره‌های رنگارنگ؛ ۵. بازی فکری؛ ۶. وزنه؛ ۷. ابزار کشاورزی و شکاری؛ ۸. قطعه سنگ‌هایی جهت ترصیع؛ ۹. ماکت؛ ۱۰. پیه سوز.

معرفی آیین میترا و واکاوی نشانه‌های آن در نقوش ظروف سنگی جیرفت

در این قسمت، ابتدا به معرفی آیین مهر پرداخته شده است و سپس وجود نشانه‌های آیین مهر در نقوش

ظروف سنگی جیرفت مورد بررسی قرار گرفته شده است. از زمان بسیار دور، از گودترین و تاریک‌ترین جای تاریخ، از زمانی که آریایی‌ها به ایران زمین آمدند، از آن زمان که رویدادهای تاریخ در پشت مه تیره‌ای پنهان است و تنها سایه‌شان پیداست، ایرانیان مهر و ناهید را ستایش می‌کردند و پیرو آیین مهر یا کیش بغانی بودند (حامی، ۲۵۳۵: ۱). آیین مهر یا کیش بغانی را که ریشه آن نیایش آفتاب است، نخستین آریایی‌هایی که به ایران زمین، هندوستان و آسیای کوچک کوچ کردند، به همراه آوردند (همان: ۲). میترائیسم، دین مهر و مهرپرستی است. مردگان را در حالت جنینی و رو به خورشید دفن می‌کردند و ظرف‌های غذا را جلو دهان مرده و همراه او در مقبره قرار می‌دادند. نمونه خاکسپاری به حالت جنینی، که در آیین مهر انجام می‌شود، در حفاری‌های منطقه باستانی ریگ انبار، اطراف جیرفت یافت شده، که جسد مردی ۳۵ ساله است؛ محققین آن را مربوط به بیش از ده هزار سال پیش می‌دانند (رفعتی، ۱۳۸۶: ۲۵۱). رضی در مورد پرستش مهر و ناهید در دوره‌های بعد می‌گوید: «میان تاریخی که به تخمین سه‌هزار تا دو هزار و شش صد پیش از میلاد می‌باشد، ستایش و پرستش خورشید بسیار شایع بوده است» (رضی، ۱۳۸۲: ۲۲). مهر نخست با خورشید زورآزمایی کرد و با آن پیمان دوستی بست و از آن پس «مهر» و خورشید یکدیگر را همواره یاری داده‌اند (قلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۳۹۷).

مهر خدای «عهد و پیمان» را نمایان می‌کند. او خدای روشنایی، جنگجوی فاتح، حافظ پیمان‌ها و مردمان وفادار به پیمان‌ها، مظهر وحدت و محبت میان بشریت، خدای پیروزی و شفافبخش است (ورمازن، ۱۳۷۵: ۶). در هند باستان میتره «دوستی» یا «میثاق» غالباً با خدای دیگری به نام وژونه^۲ به معنای «سخن راست» همراه بود و در مراسم نیایش از ترکیب «میتره- وژونه» یاد می‌شد (هینلز، ۱۳۸۳: ۲۱۶). مهر آفریننده‌ای است که طبیعت را مجدداً می‌زاید، رهاکننده‌ای است که در نظام طبیعت مداخله می‌کند و غرضش از این مداخله تأمین خیر و سعادت معنوی برای آدمیان است (ورمازن، ۱۳۷۵: ۸۴-۸۵). در آیین مهر، «میترا» گاو را در چراگاهی می‌یابد، شاخ او را به دست می‌گیرد، بر او سوار می‌شود؛ ولی گاو او را از پشت خود فرو می‌افکند و مهر که شاخ او را همچنان در دست دارد در کنار او گام بر می‌دارد و او را به غاری می‌کشاند. گاو می‌گریزد و مهر به دنبال او

می‌رود تا سرانجام او را می‌یابد و می‌کشد و از تن او حیات گیاهی و جانوری به وجود می‌آید و زیر بنای غلات فراهم می‌شود (آموزگار، ۱۳۸۴: ۲۱). میترا به صورت مردی نیرومند نظیر هرکول، نرمی و طراوت و جوانی را به حد کمال دارد (ورمازن، ۱۳۷۵: ۸۱). اهورامزدا، میترا و خورشید خدا در این آیین، یگانه و اهریمن و شیطان نیز یگانه می‌شوند (پرون، ۱۳۸۱: ۱۷۴). در وداه‌ها و اوستا، نام میترا با نام ورونا و اهورامزدا، خدای بزرگ، همراه است. اهورا مزدا، خداوند فرزاندگی و فرمانروای جهان روشنایی است. در جدال خیر و شر، میترا حکم ایزدی است که دستیار اهورامزدا می‌باشد و در صف مبارزان خیر و راستی نبرد می‌کند. او از اهورامزدا الهام می‌گیرد (ورمازن، ۱۳۷۵: ۱۶-۱۷). به جز رابطه اهورامزدا و میترا، بین خدای خورشید و میترا نیز ارتباط وجود دارد. از تحقیق در روابط میان خدای خورشید و میترا، نهایتاً این نتیجه حاصل می‌شود که سُل^۳ (خدای خورشید)، وابسته و تابع میترا است. از سوی دیگر، میترا به خورشید شکست‌ناپذیر معروف است. در اینجا، این احتمال پیش می‌آید که، ممکن است سل میانجی باشد و در این صورت، وظیفه او عبارت است از: انتقال احکام اهورامزدا و ژئوس^۴ ژوپیترا^۴ به وسیله گاو. شاید هم در اصل سُل، مقامی رفیع‌تر از میترا داشته و بعدها شخصیت واحد توانای خورشیدی را به وجود آورده‌اند و در ارباب خورشید آسا به آسمان صعود کرده‌اند (همان: ۸۷). از طرفی، الهه ماه هم، همچون ایزد خورشید در عمل آفرینش همکاری دارد (همان: ۸۷). ماه، ایزدی است که با ماه و روان گاو و چهارپایان ارتباط دارد. بخشی از نطفه گاو نخستین را نگاه می‌دارد (آموزگار، ۱۳۸۴: ۳۶). ماه نیروی تصفیه کننده دارد و این نیرو را به منی گاو منتقل می‌کند (ورمازن، ۱۳۷۵: ۸۷). گاو، همانند و مترادف ماه است (همان: ۱۰۱).

از ویژگی‌های آیین مهر، تأکید بر اهمیت درجات سلوک و انجام آیین‌های ضروری، برای گذر از یک مقام به مقام بالاتر است (ویل، ۱۳۸۵: ۵۸۸). مهربان در سیر و سلوک میترای، تا هفت پله می‌توانستند بالا بروند. این مراحل عبارتند از: کلاغ، همسر، سرباز، شیر، پارسی، پیک خورشید، پدر (مرکلباخ، ۱۳۸۷: ۹۲). آنچه که در تصویر ۱ (نقش ظرف سنگی جیرفت)، دیده می‌شود، شباهت زیادی با نقوش مهرکده‌های برجمانده و نشانه‌های آیین میترا دارد. در این جا، به برخی از این مهرکده‌ها و نقوش مربوط به آیین مهر جهت تطبیق با تصویر ۱، پرداخته شده است.

۹۱). تولد میترا از صخره، به صورت‌های مختلفی در مهرکده‌های گوناگون نشان داده شده است. در مهرابه فرانکفورت^۵، نقش برجسته‌ای وجود دارد که تولد مهر از صخره را به تصویر کشیده است (تصویر ۲).



تصویر ۱: تنگ مخروطی بلند، سنگ صابونی (مجیدزاده، ۱۳۸۲: ۱۴)



تصویر ۳: میترا در حال کشتن گاو، موزه واتیکان. (رضی، ۱۳۸۱: ۸۲۷)



تصویر ۴: تصاویر میترا. نقش برجسته‌ای از مرمر سفید (ورمازن، ۱۳۷۵: ۲۲۳)



تصویر ۲: زایش مهر از صخره سنگ مهرابه فرانکفورت (رضی، ۱۳۸۱: ۱۶۳)

تصویر ۱، نقوش تنگ مخروطی از تمدن باستانی جیرفت را نشان می‌دهد. در این تصویر، انسانی مشاهده می‌شود که دارای پنجه‌هایی شبیه به شیر است. او دستانش را باز و به کمانی متصل کرده که از ۵ خط موازی، تشکیل شده است. این خطوط از جنس خطوط تشکیل‌دهنده صخره‌هایی است که در تصویر تکرار شده‌اند. این ۵ خط موازی، تشکیل چیزی شبیه به دهانه غار را داده‌اند. انسان قوی هیکل در دهانه غار قرار گرفته است. در حاشیه غار و زیر دست راست او، یک خورشید و زیر خورشید نیز یک ماه وجود دارد. او در حالی که، رو به سوی خورشید و ماه دارد، روی خطوط بیرون آمده از شاخ گاوها ایستاده است. اکنون، آنچه که در مورد آیین میترا وجود دارد، برای تطبیق با تصویر ۱ (از نقوش تمدن جیرفت)، آورده شده است: در صحنه‌های اصلی نقش برجسته‌های مهری، ماجراهای میترا با گاو نر به تصویر آمده است (قلی - زاده: ۱۳۹۲: ۳۹۷). (تصاویر ۳-۶ و تصویر ۹). پیروان کیش مهر اعتقاد داشتند که، این خدا به صورت جوانی از صخره یا غاری متولد شده است (ورمازن، ۱۳۷۵:

سنگ و صخره، نماد آسمان است (رضی، ۱۳۸۱: ۳۸۷). مشابه بودن جنس آسمان و شهاب سنگ موجب شد، غار میترا، بی‌چون و چرا، به عنوان تصویری از جهان هستی پذیرفته شود و جهان، غار عظیمی فرض گردد (مرکلباخ، ۱۳۸۷: ۱۳۳). در مهرابه دوچ آلتن بورگ^۶، نزدیک وین^۷ نقش جالب توجهی از میترا در حالی که، از یک صخره مخروطی شکل زاده می‌شود، وجود دارد (رضی، ۱۳۸۱: ۲۸۵ و ۲۸۶). در محراب مهرکده سنت پریسک^۸ در رم نیز نقش قربانی گاو که در غاری انجام می‌گیرد، دیده می‌شود (ورمازن، ۱۳۷۵: ۲۲۳). همچنین نمونه‌ای از تصاویری که میترا در غاری گنبدی شکل، مشغول ذبح گاو مقدس است، چه در نقش برجسته باز یافته در یوگوسلاوی^۹ یا بخش‌های دیگر امپراطوری روم دیده شده است (همان: ۲۲۲ و ۲۲۳). به علاوه، نمونه‌ای از نقش پیکر ایزد خورشید (سُل) و ایزد ماه (لونا)^{۱۰}، روی حاشیه غار، مربوط به آیین میترا در بولونی^{۱۱} پیدا شده

است(همان: ۸۲). ایزد خورشید و ایزد ماه روی حاشیه غار در بسیاری از نقش برجسته‌های مهری دیده می‌شود (تصویر ۴-۵). خورشید و ماه، به غیر از وظیفه‌ای که در موقع ذبح گاو به آنان محول گشته، سمتی هم در مراتب سیارات هفتگانه دارند (همان: ۱۹۱). از دید مهریان، خورشید فرمانروای آسمان‌ها بود که بر گردش و نظم اجرام آسمانی، نظارت می‌کرد و زندگی را روی زمین با تابش و روشنایی و گرمای خود سرشار می‌نمود (کومون، ۱۳۸۰: ۱۹۰).



تصویر ۵: تصاویر میتراپی. نقش برجسته‌ای از مرمر سفید(رضی، ۱۳۸۱: ۸۲۷)

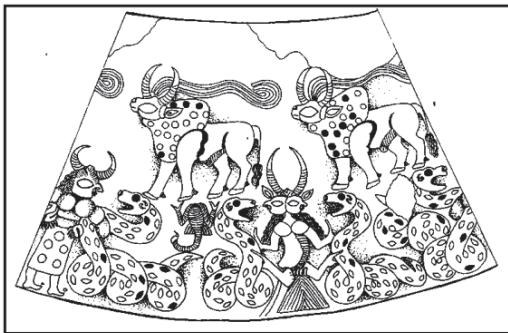


تصویر ۶: سکه‌ای که مربوط به زمان گردیانوس سوم است و میتراپی کشته گاو را نشان می‌دهد.(ورمازن، ۱۳۷۵: ۳۲)

مهرکده‌ای نیز در شهر کارنتوم^{۱۲} نزدیک شهر وین، وجود دارد که در آن، نقوش زیبایی از جمله نقش میتراپی جوان دیده می‌شود که از دل یک صخره مخروطی شکل زاده می‌شود(ورمازن، ۱۳۷۵: ۷۴). نمونه دیگر، نقش برجسته‌ای در یک مهرکده است که

نمودار میترا به صورت ایستاده در روی گاو است و پای چپ او فاتحانه روی سر حیوان قرار گرفته‌است. سنت نشان دادن خدا در حال ایستاده بر روی حیوان، در آسیای صغیر رواج بسیار داشته، طوری که مهری‌ها هم برای نمایاندن خدای خود، از این سنت تقلید کرده اند(همان: ۲۲۳-۲۲۴). تصویر ۵، نقش برجسته میترا را نشان می‌دهد که به صورت ایستاده بر روی گاو قرار گرفته است. تندیس هم از میترا وجود دارد که جوانی را نشان می‌دهد که عریان است و حالت ایستاده دارد و لباس نیم تنه‌ای پوشیده که فقط نیمی از بدن او را پوشانده است(همان: ۶۹). نمونه‌ای از میتراپی کشته گاو در تصویر ۶، دیده می‌شود. همچنین در نقش برجسته‌ای دیگر مربوط به کیش مهر، میترا در غاری سنگی در حال کشتن گاو است. در این نقش برجسته خورشید و ماه نیز قابل تشخیص هستند(پویا، ۱۳۸۵: ۳۶۹).

از مقایسه تصویر ۱ (نقوش ظرف سنگی جیرفت)، با نقوش مهرکده‌ها و نشانه‌های آیین مهری ذکر شده، می‌توان به شباهت آن‌ها پی برد. تصویر ۷، تُنگ مخروطی از دیگر آثار باز مانده از تمدن جیرفت را نشان می‌دهد که در اینجا، به بررسی ارتباط نقوش آن با آیین میتراپی می‌پردازیم:



تصویر ۷: تنگ مخروطی، سنگ صابونی (مجید زاده، ۱۳۸۴: ۳۴)

در نقوش این ظرف(تصویر ۷)، دو پیکره شاخ‌دار، به نظر می‌رسد که در حال نبرد با مارها هستند. در این نقش (تصویر)، گاوها در ردیف بالایی کادر قرار گرفته‌اند. عقربی نزدیک و درست در زیر شکم گاو سمت چپ بالای تصویر قرار دارد و چنگال‌های خود را باز کرده است. قابل توجه است که موجود شاخ‌دار سمت راست که به نظر می‌رسد، اهریمن است، چنگال‌هایی شبیه عقربی دارد که در زیر شکم گاو، قرار گرفته است. اکنون به مقایسه نقش ظرف جیرفت (تصویر ۷) با نشانه‌های مهری می‌پردازیم. ورمازن^{۱۳} درباره اهریمن

دانه‌هایی دیده می‌شود. نقوش این ظرف جیرفت (تصویر ۸)، ما را به یاد آنچه، در مورد آیین مهر و نمونه‌هایی از مهرکده‌ها آمده است، می‌اندازد: در مهرکده‌ای نقش برجسته‌ای (تصویر ۹)، مربوط به قربانی گاو توسط میترا یافت شده است که روی آن هنوز بقایای دانه‌های قرمز رنگ پدیدار است (همان: ۷۹-۸۰). این دانه‌های قرمز رنگ در برخی از نقوش جیرفت نیز بر روی بدن گاوها دیده می‌شوند. در این نقش برجسته مهری، ماری میان میترا و گاو مورد ذبح، قرار گرفته که سر را به طرف ناحیه مجروح بدن گاو می‌کشاند (همان: ۸۰). در آیین مهر، قربانی گاو در جایی تاریک، دور از نور خورشید یا هنگام شب انجام می‌شد (رضی، ۱۳۸۱: ۱۳۴). مهرکده‌ای یافت شده (تصویر ۹) که، ورمازرن در مورد نقوش آن می‌گوید: لبه غار به شکل دایره است و از شاخ و برگ بسیار پوشیده شده، و این اشاره رمز آمیزی است به این اصل که کشتن گاو، باعث وفور نعمت و فراوانی در جهان می‌گردد. حاشیه غار، مزین به تندیس‌های نیم تنه از خدای خورشید (سل) و خدای ماه (لونا) و کلاغ (مبشر میترا) است (ورمازرن، ۱۳۷۵: ۸۰). در آیین میترا، در جایی که دشنه مهر در کتف گاو نر فرو رفته و ناحیه مجروح بدن گاو، بته رز و خوشه گندم می‌روید (حامی، ۲۵۳۵: ۱۵).

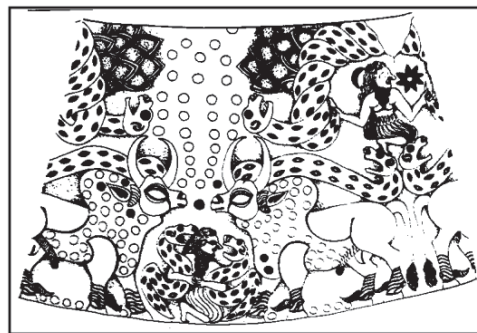


تصویر ۹: میترا در حال کشتن گاو (ورمازرن، ۱۳۷۵: ۷۹)

در محراب مهرکده سنت پریسک، نقش برجسته‌ای از قربانی گاو دیده می‌شود. هنرمندانی که این نقش-برجسته را کار کرده‌اند، با استفاده از گل و گیاه در حاشیه غار، تصور غار را برای بیننده بازآفرینی کرده‌اند (همان: ۸۱-۸۲). در موارد متعددی در نقش برجسته‌های مهری، شاخ و برگ و گیاهان در حاشیه غار تصویر شده‌اند که نمونه آن در تصویر ۹، دیده می‌شود. نقوش تصویر ۸، بی‌شبهت به آنچه که در مورد نقوش مهری گفته شد، نیست. ظرف دیگری، که در

و مار و عقرب در آیین مهر می‌گوید: اهریمن می‌خواست بدی بکند، میترا بدی را به رهایی بشریت تبدیل کرد و خود را نجات دهنده خواند. محتمل است بقایای این اسطوره، که اهریمن به گاوی حمله کرده باشد، در نقوش عقربی که بیضه گاو را در چنگال خود می‌فشارد، باز مانده باشد. عقرب، با چنگ زدن در بیضه گاو می‌خواهد منی، یعنی منبع زاینده‌گی و حیات را از بن در آورد. در کتاب‌های مقدس ایران آمده که، منی به کره ماه صعود می‌کند و در آن جا از آلودگی پاکیزه می‌شود. در آیین میترا، مار جانور بدکاره‌ای متعلق به اهریمن نیست. در برخی از نقش‌ها مار همراه میترا دیده می‌شود. در اساطیر یونان مار نماد زمین است. از لیسیدن خون گاو، مار یعنی زمین تمایل خود را مبنی بر آستن شدن و خیر بشریت را فراهم کردن، آشکار می‌کند (ورمازرن، ۱۳۷۵: ۸۳-۸۴). مطلب ذکر شده در آیین مهر، نبرد اهریمن با میترا و همراه بودن مار با میترا مبنی بر فراهم کردن خیر بشریت و همچنین فشردن بیضه گاو توسط عقرب، می‌تواند نشان از وجود نشانه‌های آیین میترا در این نقش از ظروف جیرفت (تصویر ۷) باشد.

در تصویر ۸، نقوش تنگ مخروطی سنگ صابونی آورده شده است که در اینجا، نقوش آن را با مهرکده‌ها و آیین مهر مقایسه می‌کنیم.



تصویر ۸: تنگ مخروطی، سنگ صابونی (مجیدزاده، ۱۳۸۲: ۳۵)

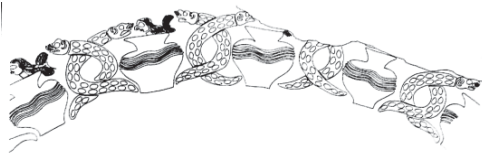
در قسمت بالای تصویر ۸، مارهای درهم تابیده تشکیل هلالی را داده‌اند. در درون این هلال که به شکل غار است، پیکره‌ای روی دو ماری که از بین دو شاخ گاو بیرون آمده، نشسته است. او دارای ریش و موهای بلند است. در سمت راست او ماه و سمت چپ او خورشید قرار دارد. او در حالی که دم مار را در دست گرفته، رو به سمت خورشید دارد. لبه بیرونی دهانه هلالی شکل با برگ‌هایی پوشیده که دهان مارها به سمت آن‌ها باز شده است. درون بدن گاو و برخی فضای منفی صحنه،

اینجا به واکاوی نشانه‌های آیین میترا در نقوش آن می‌پردازیم، تصویر ۱۰، است که در نقوش آن، دو مار به طرف ظرفی که شبیه به سر گاو است و در آن تکه‌های کوچکی وجود دارد، خزیده‌اند.



تصویر ۱۰: ظرف استوانه‌ای، سنگ صابونی، سر تمام رخ گاو در میان مارها (مجیدزاده، ۱۳۸۲: ۱۰۱)

ظرف دیگری که در اینجا به واکاوی نشانه‌های آیین مهر در نقوش آن می‌پردازیم، ظرف لگن شکلی است که نقوش آن، در تصویر ۱۲، آمده است.



تصویر ۱۲: ظرف لگن شکل، ظرف صابونی (مجیدزاده، ۱۳۸۴: ۵۴)

در تصویر ۱۲، کوزه‌ای وجود دارد و از آن انسانی بیرون آمده است. او چشمانی بزرگ و موهایی بلند دارد و دو مار که هر یک در مار دیگری تابیده شده، از دو سو، سرهای خود را به سمت پیکره درون ظرف آورده‌اند. این نقش در کل صحنه تکرار می‌شود. تصویر ۱۲، شباهت‌هایی به نقوش مهری و مهرکده‌ها دارد، در مورد نشانه‌های مهری آورده شده است: در آیین میترا، هنگامی که مرد جنگی می‌خواست از پله شیر- مردی بالا رود، برای غسل دادن، به جای آب، عسل بر دستان شیر می‌ریزند و زبانش را با عسل می‌شویند تا او را از هرگونه گناه، پاک کنند (ورمازرن، ۱۳۷۵: ۱۷۷). بدین ترتیب کسی که به مرحله شیری می‌رسید، با عسل تدهین و تعمیر می‌شد (اولانسی، ۱۳۸۵: ۲۳).

در آیین مهر در موارد زیادی تصویر شیر را نزدیک یا روی یک کوزه (تصویر ۱۳) می‌بینیم (ورمازرن، ۱۳۷۵: ۱۷۷).



تصویر ۱۳: کوتس و شیری روی یک ظرف (ورمازرن، ۱۳۷۵: ۱۷۸)



تصویر ۱۱: دوستکامی مهری که دو مار در آن زندگی می‌ریزند (حامی، ۲۵۳۵: ۱۳۴)

در آیین مهر، پس از این که شکار توانفرسای گاو و ذبح هیجان‌آور آن، انجام گرفت، در ضیافتی که به عنوان حسن ختام برپا می‌شود، به همراه سل گوشت چهارپای قربانی شده، صرف می‌شود (همان: ۱۱۷-۱۱۸). همچنین در شهر سردیکا^{۱۴} (سوفیا) پرده‌ای هست که میترا و سل را بر سر سفره طعام نشان می‌دهد و کوزه‌ای روی زمین نهاده شده است (همان: ۱۱۱). کوزه حاوی گوشت قربانی شده که در سفره طعام سل و میترا پس از قربانی شدن گاو وجود دارد، در بسیاری از مهرکده‌ها نقش بسته شده است. شاید ظرفی که به زیبایی تمام، به شکل سر گاو، در ظرف جیرفت (تصویر ۱۰) نقش بسته شده و درون آن تکه‌هایی دیده می‌شود، ظرف حاوی گوشت قربانی شده باشد که پس از قربانی گاو، صرف شده و جاودانگی می‌بخشد. به علاوه نان و شراب معرف و جانشین گوشت و خون گاو مقدس است (همان: ۶۱). مارانی که در تصویر ۱۰، دیده می‌شوند، ذهن را به سمت نقش مارهای موجود در مهرکده‌ها که سر در دوستکامی^{۱۵} کرده‌اند، می‌کشاند (تصویر ۱۱). مقایسه نشانه‌های مهری ذکر شده با نقوش ظرف سنگ صابونی جیرفت (تصویر ۱۰) به وجود نشانه‌های آیین میترا در نقوش این ظرف (تصویر ۱۰) گواهی می‌دهد.



تصویر ۱۴: مهرابه نزدیک شهر وین پایتخت اتریش (حامی، ۲۵۳۵: ۱۳۵)



تصویر ۱۵: تنگ کوچک مخروطی، ظرف سنگ صابونی (مجیدزاده، ۱۳۸۲: ۳۷)

شاید پیکره‌ای که در نقوش جیرفت (تصویر ۱۲) دیده می‌شود، دین مردی باشد که مطابق با آنچه در آیین مهری وجود دارد و در مهرکده‌ها دیده شده، بر روی کوزه قرار می‌گرفته تا بدن خود را با عسل تطهیر کرده و آماده ارتقا به رتبه شیر-مردی شود. نقش برجسته‌ای نیز در شهر مانهایم^{۱۶} آلمان وجود دارد که روی آن هفت مذبح در یک ردیف، نقاشی شده است؛ زیر مذبح‌ها کوزه بزرگی تصویر شده، که ماری تنومند می‌خواهد سر خود را درون آن فرو ببرد؛ در کنار آن، مذبح کوچک دیگری هست که روبه‌روی آن دین‌مردی ایستاده است؛ جامی در دست دارد می‌خواهد مایع درون ظرف را به کار مراسم دین‌بزند (همان: ۱۹۳). مارانی که سر خود را به سمت کوزه‌ای آورده‌اند، به کرات در نقوش مربوط به آیین مهر دیده می‌شود. نمونه دیگر آن در مهرابه‌ای در نزدیک شهر وین پایتخت اتریش وجود دارد (تصویر ۱۴). از مقایسه تصویر ۱۲، با آنچه در مورد آیین مهر گفته

شد، می‌توان به وجود برخی از نشانه‌های مهری در نقوش جیرفت (تصویر ۱۲) پی برد. تصویر ۱۵، نقوش ظرف سنگ صابونی دیگری از تمدن جیرفت را نشان می‌دهد که می‌توان نشانه‌های آیین مهر را در آن واکاو کرد. در تصویر ۱۵، شیرانی تصویر شده‌اند که یکی از آن‌ها سر کنده شده گاوی را که رو به بالا دارد، حمل می‌کند و رو به درخت، در حال حرکت است. کلاغی نیز در این تصاویر در بالای شیر و رو به درخت قرار گرفته است. این نقش جیرفت (تصویر ۱۵)، ما را به یاد نقوش مهرکده‌های بازمانده و نشانه‌های مهری می‌اندازد. در زیر، این نشانه‌های مهری آورده شده است: روی تپه آوانتن^{۱۷} رم، نزدیک کلیسای سنت‌پریسک، معبدی مهری وجود دارد که اطلاعات ارزنده‌ای در مورد آیین میترا در اختیار محققان قرار داده است. روی دیوار چپ معبد، تعدادی شیر دیده می‌شوند که هدایایی در دست دارند و شیری نیز دیده می‌شود که کوزه‌ای را در دست دارد. آن‌ها را با تصویر مجلس طعام سل و میترا که در واقع هدف شیران است، ربط داده‌اند. نان و شراب معرف و جان‌شین گوشت و خون گاو مقدس است. روی پرده دیوار سمت راست مراسم قربانی گاو، قوچ و خوک به طرزی زنده نقاشی شده‌اند؛ در این پرده، مردی مشاهده می‌شود که پیشکش یا قربانی خود را در میان گروهی حمل می‌کند. این نقاشی منسوب به قرن سوم میلادی است (همان: ۶۱-۶۲؛ رضی، ۱۳۸۱: ۲۷۸-۲۷۹). شیران موجود در نقوش ظرف جیرفت (تصویر ۱۵)، ذهن را به سمت شیران مهرکده تپه آوانتن رم، می‌اندازد. چنانچه گفته شد، شیران در حال حمل کوزه‌ای هستند که مربوط به مراسم طعام سل و میترا است. مطابق با آنچه در قسمت معرفی آیین مهر گفته شد، به طور قطع در مجلس طعام سل و میترا، گوشت گاو قربانی شده، استعمال می‌شود. محتمل است که در مهرکده تپه آوانتن، شیران در حال حمل کوزه حاوی گوشت گاو قربانی شده هستند. آنچه که در تصویر ۱۵، مربوط به نقوش جیرفت دیده می‌شود، شیران در حال حمل سر گاو کنده‌شده رو به بالا هستند و ما را به یاد قربانی گاو که مهم‌ترین آیین میترا است، می‌اندازد. شیران در حال حمل کردن سر گاو قربانی شده، در نقوش جیرفت (تصویر ۱۵)، یادآور نقش شیران مهرکده تپه آوانتن در حال حمل کردن حمل گوشت قربانی شده گاو است. کلاغی هم که در تصویر ۱۵، دیده می‌شود، ما را به یاد مهرکده رم و کلاغی می‌اندازد که در نقش-

برجسته‌ای در ناحیه پتو^{۱۸} یوگوسلاوی وجود دارد. روی مذبح، آتش شعله‌ور است و روی آتش تکه‌های گوشت به سیخ کشیده مشاهده می‌شود (این رسم هنوز هم در یوگوسلاوی معمول است). کلاغی هم در همین نقش دیده می‌شود که می‌خواهد تکه‌های گوشت را بخورد (ورمازن، ۱۳۷۵: ۱۱۷). در آیین مهری، عنوان کلاغ به یادآورنده مراسم قربانی گاو است (همان: ۸۶). به علاوه، نقش شیری که سر گاو را میان پاهای جلویی خود گرفته است، به وفور در معبد کارنونتوم دیده می‌شود (همان: ۷۵). همچنین در مهرابه دوچ آلتن بورگ، نزدیک وین نقش برجسته‌ای وجود دارد که در آن، درخت بزرگی قرار دارد و شیری نیز در این نقش مشاهده می‌شود که سر گاو را میان پاهای خود می‌فشارد (رضی، ۱۳۸۱: ۲۸۵-۲۸۶). مثال‌های ذکر شده، می‌تواند گواه وجود نشانه‌های آیین مهر در نقوش این ظرف جیرفت (تصویر ۱۵) باشد. از مقایسه نشانه‌های آیین مهر و نقوش مهرکده‌ها با نقوش جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفت، می‌توان به اشتراک و شباهت بین نقوش جیرفت و نشانه‌های آیین میترا پی برد.

در نمونه‌هایی از ظروف جیرفت که به بررسی شباهت‌های نقوش آن‌ها با نمونه‌هایی از نقوش مهرکده‌ها پرداخته شد، تفاوت‌هایی هم بین نقوش جیرفت و نقوش مهرکده‌ها وجود دارد. در توجیه این مساله، باید خاطر نشان کرد که حتی هیچ از نقوش این مهرکده‌ها در نقوش مهرکده دیگر تکرار نشده اند و نقوش هر مهرکده نیز تفاوت‌های زیادی با مهرکده‌های دیگر دارند و تنها اشتراکاتی با هم دارند. بنابراین طبیعی است که نقوش مهری جیرفت نیز کاملاً منطبق بر نقوش مهرکده‌ها نبوده و دارای تفاوت‌هایی باشد.

در مورد علت تفاوت نقوش مهری در مکان‌ها و زمان‌های متفاوت می‌توان گفت: بررسی چند صد نقشی که در سرزمین امپراطوری پیدا شده، این نکته را می‌آموزد که در هنر مهری می‌توان چندین جریان سنتی را تشخیص داد (ورمازن، ۱۳۷۵: ۲۲۲). به عنوان مثال، نقش قربانی گاو بر حسب معابد تغییراتی می‌پذیرد. ولی موضوع اساسی پرده در همه جا یکی است (همان: ۸۱). به علاوه، آیین مهر، مانند دین‌های بزرگ جهان نیست که خداوند آن را به وسیله پیامبری برگزیده و برای راهنمایی مردم فرستاده باشد؛ بلکه یک آیین سنتی است که آغاز آن تاریک است و در هر سرزمین

با پندارها و خوی مردم آنجا اخت گرفته و هماهنگ شده است. پس آیین مهری یک دین با قانون تدوین شده نیست (حامی، ۲۵۳۵: ۸). همچنین عمق معانی و نمادهای پنهان در تصاویر هنری مهری، تا حد زیادی متناسب با میزان دانش و فرهنگ افراد جماعت مهری و یا خود هنرمند نقاش است (ورمازن، ۱۳۷۵: ۲۲۲). تنوع آثار هنری مهری زیاد است. هنرمند نقاش، آزادی عمل دارد و مطابق تمایلات شخصی، نقشی را می‌کشد و گاهی هم سنت جاری در زادگاهش، الهام دهنده او در ترسیم پرده‌های نقاشی است. مواردی هم دیده شده که، هنرمند به دستورهای کارفرما عمل نکرده و معانی را که کار فرما می‌خواسته در پرده مضمهرگرده، نقاش از عهده افاده مقصوده بر نیامده است (همان: ۲۲۵). بنابراین، در کنار شباهت‌های زیادی که نقوش جیرفت (۵۰۰۰ سال پیش از میلاد) با نقوش مهرکده‌ها دارد، وجود تفاوت‌هایی طبیعی و توجیه‌پذیر است. در این مقاله، شباهت‌هایی بین نقوش جیرفت و نقوش مهری دیده شد و این نتیجه را به دست می‌دهد که، مردم تمدن جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد مهرپرست بوده‌اند. با توجه به آنچه که در قسمت معرفی آیین مهر گفته شد، مبنی بر اینکه خاک‌سپاری به حالت جنینی که در آیین میترا مرسوم است، در حفاری‌هایی در منطقه باستانی ریگ انبار اطراف جیرفت مربوط به بیش از ده هزار سال پیش یافت شده، این احتمال که تمدن جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد مهرپرست باشند، تقویت می‌شود. البته ذکر این نکته لازم است که قضاوت راجع به مقایسه نشانه‌های آیین میترا و نقوش معابد مهری ذکر شده با نقوش نویافته جیرفت تنها در حد حدس و گمان است؛ تا رسیدن به نظریه قطعی، راه طولانی در پیش است. از آنجا که معلومات بشری، پیوسته در حال پیشرفت است و چه بسیار اطلاعات و پژوهش‌های قبلی که توسط بررسی‌های آیندگان تصحیح شود، امکان احتمالی بودن اطلاعات وجود دارد؛ مخصوصاً در این زمینه که باستان‌شناسان مرتباً در حال کاوش و کشف اشیا و نقوش بیش تری هستند. امید که افزایش روز افزون دانسته‌ها و مکشوفات، بشریت را در جهت شناخت هویت حقایق گذشته خویش، رهنمون سازد.

نتیجه‌گیری

نقوش نویافته جیرفت، می‌تواند اطلاعات ارزنده‌ای در مورد عقاید و باورهای اهالی تمدن جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد در اختیار ما قرار دهد. مقایسه‌ای

که در این پژوهش از نگاره‌های تمدن باستانی جیرفت با نقوش مربوط به آیین مهر و مهرکده‌های باستانی انجام شد، مؤید اشتراک و شباهت در تصاویر است. با توجه به این شباهت‌ها، می‌توان نتیجه گرفت که مردم این تمدن باستانی در هزاره پنجم پیش از میلاد، مهرپرست بوده‌اند. قابل ذکر است، نمونه خاک‌سپاری مردی ۳۵ ساله به حالت جنینی، در حفاری‌هایی در منطقه باستانی ریگ انبار اطراف جیرفت مربوط به بیش از ده هزار سال پیش یافت شده است. با توجه به این که خاک‌سپاری به حالت جنینی در آیین مهری مرسوم است، نتایج این تحقیق مبنی بر اینکه دین مردم جیرفت در ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد آیین میترا است، تقویت می‌شود. باید توجه داشت که وجود شباهت و اشتراک بین نقوش جیرفت و نقوش آیین میترا مساله مهمی است و نمی‌توان این شباهت‌ها را نادیده گرفت و به هر حال، تا اظهار نظر قطعی راجع به مفاهیم نقوش نویافته جیرفت، راه طولانی در پیش است.

پی‌نوشت‌ها

^۱ - میترا (مهر) / Mithras/ خورشید- خدای آریایی، که برای نخستین بار درباره او در کهن‌ترین نوشته‌های مقدس هندی یعنی ریگ- ودا مطالبی می‌خوانیم که در آنجا وی، ملازم و فرمانروای مطلق آسمان‌ها به نام ورونا Varuna است. خود خورشید را «چشم میترا و ورونا» می‌دانستند. او را در میان خدایان ایرانی به عنوان متفق اهورا مزدا، خدای روشنی، در جنگ علیه اهریمن، خدای تاریکی، می‌بینیم. آیین میترا به طور وسیعی در امپراطوری اسکندر کبیر گسترش یافت و در سده اول پیش از میلاد، به روم رسید(هال، ۱۳۸۷: ۳۸۷).

- 2- Varuna
- 3 - Sol
- 4 - Zeus-Jupiter
- 5 - Frankfurt
- 6 - deutsch Altenburg
- 7 - Wien
- 8- Santa prisca
- 9 - Yugoslavia
- 10 - Luna
- 11 - Bologne
- 12 - Caruntum
- 13 - Vermaseren
- 14 - Serdica
- 15 - ظرف بزرگ پایه‌دار مسی که در مجلس عمومی به کار برند و در آن آب یا شربت ریزند(معین، ۱۳۷۶: ۱۵۷۷).
- 16 - Mannheim
- 17 - Aventin
- 18 - petto

منابع

- آقاعباسی، زهرا(۱۳۸۸)، نسبت نقش‌مایه‌های نویافته جیرفت با نمونه‌هایی از اسطوره‌های ایرانی، *مطالعات ایرانی*، شماره ۱۶، ۲۱-۳۴.
- آموزگار، ژاله (۱۳۸۴). *تاریخ اساطیری ایران*، تهران: ذره.
- احمد یوسفی، حلیمه(۱۳۹۲). *بررسی نقوش سفالینه‌های بر جای مانده از تمدن هلیل رود(جیرفت)*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- اولانسی، دیوید (۱۹۹۱). *پژوهشی نو در میترا پرستی*، ترجمه مریم امینی، ۱۳۸۵، تهران: چشمه.
- بصیری، محمد صادق و صرفی، محمد رضا(۱۳۸۴). *نگاهی به محتوای اسطوره‌های انگاره‌های درخت در تمدن جیرفت*، *مطالعات ایرانی*، شماره ۸، ۳۱-۵۲.
- بوستانی، مریم(۱۳۹۰). *بررسی تطبیقی نقوش انسانی و حیوانی تمدن‌های جیرفت و سومر باستان*، دانشگاه شاهد.
- پروو، ژان، (۱۳۸۶). *نگاهی به نقوش بازمانده از جیرفت*، ترجمه زهرا نوائی، *آینه خیال*، سال اول، شماره ۲، ۷۰-۷۷.
- پرون، استیوارد(۱۹۶۹). *شناخت اساطیر رم*، ترجمه محمد حسین باجلان فرخی، ۱۳۸۱، تهران: اساطیر.
- پویا، الکساندرو (۱۹۷۵)، *تمثال‌گرایی میترای آپولوم. دین مهر در جهان باستان (مجموعه گزارش‌های دومین کنگره بین‌المللی مهر شناسی)*، ترجمه مرتضی ثاقب فر، ۱۳۸۵، تهران: توس.
- جانبازی، فاطمه (۱۳۹۴). *بررسی نقوش حیوانی در آثار تمدن جیرفت، جلوه هنر*، دوره ۷، شماره ۱۳، ۴۹-۶۲.
- جعفری، مزگان(۱۳۸۷). *تمدنی در سپیده دم تاریخ، روزنامه ایران*، شماره ۳۹۰۲، ۱۳.
- چوبک، حمیده (۱۳۸۲). *حوزه فرهنگی جازموریان، منطقه شهر دقیانوس(شهر کهن جیرفت)*، مصاحبه کننده: سیروس نصرالله‌زاده، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، شماره ۶۶ و ۶۷، ۱۵۴-۱۵۶.
- حامی، احمد (۲۵۳۵). *بغ مهر*، تهران: داور پناه.
- حبیبیان، گل آرا(۱۳۹۲). *بررسی شیوه انتزاع نقوش تمدن جیرفت و استفاده از آن‌ها در طراحی و ساخت زیورآلات*، دانشگاه هنر اصفهان.
- حسین آبادی، زهرا (۱۳۹۵). *بررسی نقوش جانوری و جانوران ترکیبی در آثار سنگی تمدن جیرفت، هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی*، دوره ۲۱، شماره ۱، ۹-۲۱.
- درخشانی، حبیب(۱۳۸۶). *فرادهش‌های جیرفتی پرسش از نویافته‌های هنری حاشیه هلیل رود، آینه خیال*، سال اول، شماره ۲، ۵۲-۵۹.

- رازانی، مهدی (۱۳۸۸). *بررسی های آرکئومتریکی سنگ های سیاه تمدن جیرفت*، دانشگاه هنر اصفهان.
- رازانی، مهدی و ایمانی، سید محمد امین و عابد اصفهانی، عباس (۱۳۸۸). نگاهی به نو یافته های باستان شناسی جیرفت، *دانش مرمت و میراث فرهنگی*، شماره ۴، ۲۹-۴۰.
- رزقی راد، مریم (۱۳۹۴). *خوانش تصویری نمادهای انسان و گاو در آثار جیرفت و مارلیک*، دانشگاه الزهرا.
- رضی، هاشم (۱۳۸۱). *آیین مهر: پژوهش هایی در تاریخ آیین رازآمیز میتراپی در شرق و غرب*، تهران: بهجت.
- رضی، هاشم (۱۳۸۲). *دین و فرهنگ ایرانی پیش از عصر زرتشت*، تهران: سخن.
- رفعتی، حسین (۱۳۸۶). *جیرفت در آینه تاریخ*، کرمان: مرکز کرمان شناسی.
- رفیع فر، جلال الدین و ملک، مهران (۱۳۹۲). *آیکونوگرافی نماد پلنگ و مار در آثار جیرفت* (هزاره سوم قبل از میلاد)، *پژوهش های باستان شناسی ایران*، شماره ۴، ۳۶-۷.
- شادجو، سمیه (۱۳۸۶). *تمدن آرتا، فصلنامه هنر*، شماره ۷۲، ۱۷۱-۱۹۰.
- شادجو، سمیه (۱۳۸۶). *مطالعه تطبیقی تمدن جیرفت (حوزه هلیل رود) و بین النهرین با تاکید بر نقش مایه ها*، دانشگاه الزهرا.
- شمس آبادی، سمیه (۱۳۹۰). *مطالعه تطبیقی اسطوره ارباب حیوانات در هنر فلزکاری لرستان و ظروف سنگی جیرفت*، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- صادقیان، فرزانه (۱۳۸۹). *نمادهای اساطیری در یافته های باستانی جیرفت*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- قلی زاده، خسرو (۱۳۹۲). *فرهنگ اساطیر ایرانی بر پایه متون پهلوی*، تهران: کتاب پارسه.
- کومون، فرانتس (۱۹۰۳). *آیین پر رمز و راز میتراپی*، ترجمه هاشم رضی، ۱۳۸۰، تهران: بهجت.
- مرکلباخ، راینهولد (۱۹۸۴). *میترا- آیین و تاریخ*، ترجمه توفیق گلی زاده، ۱۳۸۷، تهران: اختران.
- معین، محمد (۱۳۷۶). *فرهنگ فارسی*، تهران: امیرکبیر.
- میر مطهر، خاطره (۱۳۹۲). *مطالعه موتیف مار در تمدن جیرفت (هلیل رود) با رویکرد نشانه- اسطوره شناسی*، دانشگاه هنر اصفهان.
- ورمازن، مارتین (۱۹۶۰). *آیین میترا*، ترجمه بزرگ نادر زاد، ۱۳۷۵، تهران: چشمه.
- ویل، ارنست (۱۹۷۵). *خواستگاه و سرشت دین میترا. دین مهر در جهان باستان (مجموعه گزارش های دومین کنگره بین المللی مهر شناسی)*، ترجمه مرتضی ثاقب فر، ۱۳۸۵، تهران: توس.
- هاشمی، سمیه (۱۳۹۲). *بررسی نقوش انسانی و انسان نما در باز یافته های سنگی جیرفت به لحاظ شکل و محتوا*، دانشگاه هنر اصفهان.
- هال، جیمز (۱۹۹۴). *فرهنگ نگاره ای نمادها در هنر شرق و غرب*، ترجمه رقیه بهزادی، ۱۳۸۷، تهران: فرهنگ معاصر.
- هینلز، جان راسل (۱۹۷۵). *شناخت اساطیر ایران*، ترجمه باجلان فرخی، ۱۳۸۳، تهران: اساطیر.
- منابع تصویر:**
- حامی، احمد (۲۵۳۵). *بغ مهر*، تهران، داور پناه.
- رضی، هاشم (۱۳۸۱). *آیین مهر: پژوهش هایی در تاریخ آیین رازآمیز میتراپی در شرق و غرب*، تهران: بهجت.
- مجیدزاده، یوسف (۱۳۸۲). *جیرفت کهن ترین تمدن شرقی*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ورمازن، مارتین (۱۹۶۰). *آیین میترا*، ترجمه بزرگ نادر زاد، ۱۳۷۵، تهران: چشمه.

References:

Agha Abassi, Z. (2009). The Correlation of New finding of Jiroft and Samples from Iranian Mythology, *The Iranian Studies*, No: 16, pp: 21-34 (Text in Persian).

Ahmad Yousefi, H. (2013). A Study of Remaining Earthenware of Halilroud (Jiroft) Civilization, Islamic Azad University Central Tehran Branch (Text in Persian).

Amoozgar, Zh. (2005). Mythological History of Iran, Tehran: Zareh (Text in Persian).

Basiri, M., Sarfi, M. R. (2005). A Review on Mythical Content of Tree Pattern in Jiroft Civilization, *The Iranian Studies*, No: 8, pp: 31-52 (Text in Persian).

Boostani, M. (2011). *A Comparative Study of Human and Bestial Motifs of Ancient Jiroft and Sumer Civilizations*, Shahed University (Text in Persian).

Choobak, H. (2003). Jazmourian Cultural Area, Daghianous City Region (Old City of Jiroft), Interviewer: S. Nasrolahzadeh, *Ketab-e-Mah, Literature and Geography*, No: 66 & 67, pp: 154-156 (Text in Persian).

Cumont, F. V. M. (1903). *Mysteres de Mitra*, H. Razi, 2001, Tehran: Behjat (Text in Persian).

Derakhshani, H. (2007). Jiroft's Quarrels, Questioning the New Artwork of the Fringes of Halil Rood, *Aineh Khial*, Vol: 1, No: 2, pp: 52-59 (Text in Persian).

Gholizadeh, Kh. (2013). *Dictionary of Iranian Myths based on Pahlavi Texts*, Tehran: Parseh (Text in Persian).

- Rafifar, J., Malek, M. (2013). The Iconography of Leopard and Snake Symbol of Jiroft Artifacts During 3rd Millennium B. C., *PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN*, No: 4, pp: 7-36 (Text in Persian).
- Rezghi Rad, M. (2015). *An Illustrative Reading of Human and Cow Symbols in Works of Jiroft and Marlik*, Alzahra University (Text in Persian).
- Razani, M., Iamani, S. M. A., Abed Esfahani, A. (2009). A Review on New Archeological Findings of Jiroft, *Danesh-e Maremat va Miras-e Farhangi*, Vol: 4, pp: 29-40 (Text in Persian).
- Razani, M. (2009). *The Archeometric Study of Black Stones of Jiroft Civilization*, Isfahan University of Art (Text in Persian).
- Razi, H. (2002). *Recherches Sur le Cult Public et Des Mysteres*, Tehran: Behjat (Text in Persian).
- Razi, H. (2003). *The Religion and Culture of Ancient Iran*, Tehran: Sokhan (Text in Persian).
- Sadeghian, A. (2010). *Mythical Symbols in Jiroft's Archeological Findings*, Institute for Humanities and Cultural Studies (Text in Persian).
- Shadjou, S. (2007). Arta Civilization, *Honar*, No: 72, pp: 171 – 190 (Text in Persian).
- Shadjou, S (2007). *A Comparative Study of Jiroft Civilization (Halil Roud Region) and Mesopotamia with an Emphasis in Motifs*, Alzahra University (Text in Persian).
- Shamsabadi, S. (2011). *A Comparative Study of Master of the Beasts Myth in Lorestan Metal works and Jiroft Stone Vessels*, University of Sistan and Baluchestan (Text in Persian).
- Ulansey, D. (1991). *The Origins of the Mithraic Mysteries: Cosmology and Salvation Ancient World*, M. Amini, 2006, Tehran: Cheshmeh (Text in Persian).
- Vermaseren, M. J. (1960). *Mithra, Cedeu mysterieux*, B. Naderzad ,1996, Tehran: Cheshmeh (Text in Persian).
- Will, E. (1975). *Etudes mithriaques: actes du 2e congres international. Teheran, du ler au 8 septembre 1975*, M. Saghebfar, 2006, Tehran: Toos (Text in Persian).
- Hall, J. (1994). *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and western Art*, R. Behzadi, 2008, Tehran: Farhang Moaser (Text in Persian).
- Hami, A. (1976), *Bagh Mehr*, Tehran: Davar Panah (Text in Persian).
- Habibian, G. (2013). *A Study of Abstraction in Motifs of Jiroft Civilization and Their Usage in Designing and Creating Jewelries*, Isfahan University of Art (Text in Persian).
- Hashemi, S. (2013). *A study of Human and Humanoid Motifs in Stone Findings of Jiroft based in Shape and Content*, Isfahan University of Art (Text in Persian).
- Hinnells, J. R. (1975). *Persian Mythology*, B. Farokhi, 2004, Tehran: Asatir (Text in Persian).
- Hossein Abadi, Z. (2016). Animal Motifs and “Hybrid Animals” in the Stone Relics of Jiroft Civilization, *HONAR-HA-YE-ZIBA HONAR-HA-YE TAJASSOMI*, Vol: 21, No: 1, pp: 9-21 (Text in Persian).
- Jafari, M. (2008). A Civilization at the Dawn of History, *Iran*, No: 13, 3902 (Text in Persian).
- Janbazi, F. (2015). Study of Animal Motifs in Jiroft Civilization, *JELVE-Y-HONAR*, Vol: 7, No: 13, pp: 49 – 62 (Text in Persian).
- Merkelbach, R. (1984). *Mithras*, T. Golizadeh, 2008, Tehran: Akhtaran (Text in Persian).
- Mir Motahar, Kh. (2013). *A study of Snake Motif in Jiroft Civilization (Halil Roud) with a Symbolic – Mythological Approach*, Isfahan University of Art (Text in Persian).
- Moin, M. (1997). *Moin Encyclopedic Dictionary*, Tehran: Amir Kabir (Text in Persian).
- Perown, S. (1969). *Roman Mythology*, M. H. Bajlan FARokhi, 2002, Tehran: Asatir (Text in Persian).
- Poia, A. (1975). *Etudes Mithriaques: Actes 2e Congres International: Tehran, Du Ler au 8 Septembre 1975*, M. Saghebfar, 2006, Tehran: Toos (Text in Persian).
- Prevost, J. (2007). A Quick study of Jiroft's Motifs, Z. Navaiey, Aineh Khial, Vol:1, No: 2, pp: 70-77 (Text in Persian).
- Rafaty, H. (2007). *Jiroft in The Mirror of History*, Kerman: Markaz Kerman Shenasi (Text in Persian).

A Study on Mithraism Signs in Motifs of Jiroft Ancient Civilization's Stone Works, ۵۰۰۰ B.C.^۱

S. Safari Senejany^۲
M. Mohammadzadeh Mianji^۳

received: ۲۰۱۶.۰۷.۱۷
Accepted: ۲۰۱۷.۱۱.۰۱

Abstract

In January ۲۰۰۱, a flood in Kerman province revealed Jiroft ancient city belonging to ۵۰۰۰ B.C. and there, a treasure of objects with distinctive carvings were discovered. Considering the anonymity of this ancient civilization and its importance, works and motifs left by this civilization are the only available sources of information which can provide valuable information about beliefs, customs, the way of life, and other aspects of said civilization. Present paper aims to identify beliefs of Jiroft civilization in ۵۰۰۰ BC. It seems there are signs of Mithraism in the motifs of Jiroft civilization. Studying the existence of Mithraism ritual in Motifs of Ancient civilization is the main subject of present paper. Geographical and historical situation of Jiroft civilization; then, categorization of works based on type, their shape and application are studied in present paper. Afterwards, Mithraism and its signs are introduced; in addition, the relationship of Jiroft civilization motifs with Mithraism is taken into account. Therefore we have compared signs of Mithraism with motifs of ancient Mithra temples and with soapstone vessels of Jiroft civilization. Many similarities have been observed among Mithraism signs and motifs of Mithra temples with Ancient motifs of Jiroft Civilization. According to the results of present research, it is likely that Jiroft civilization religion in ۵۰۰۰ BC was Mithraism. Library research methods has been used in this study.

Key words: Civilization of Jiroft, Soapstone Vessels, Mithraism, Mithra Temples

^۱ DOI: ۱۰.۲۲۰۵۱/jjh.۲۰۱۷.۱۰۸۶۳.۱۱۳۷.

Present paper has been extracted from Soudabeh Safari Senejany's B.A. thesis titled "A Study on Jiroft Motifs".

^۲ M.A. of Fine Arts, Soore University, Tehran, Iran, (Corresponding Author) iran_hounar@yahoo.com.

^۳ Instructor of Handicraft, Alzahra University, Tehran, Iran, M.Mianji@alzahra.ac.ir.